

СЛАВЯНСКИЯТ СЕДМИЧЕН МОДЕЛ И НАЗВАНИЕТО НА ДЕНЯ НЕДЕЛЯ

Инна Димитрова

Университет по библиотекознание и информационни технологии

Резюме: Изследването разглежда възникването на славянския седмичен модел в контекста на процесите, свързани със създаването на славянската терминологична номенклатура и обогатяването на книжовния език с лексика, необходима за целите на славянската християнизация. Ключова роля в този модел има названието на деня *неделя*, което се явява негов семантичен център и създава предпоставка моделът да бъде интерпретиран в рамките на християнската богопознавателна наука и като част от хомогенен културен процес, на базата на който се изгражда културната общност *Slavia Christiana*.

Ключови думи: славянска седмица, неделя, апофатика, Кирило-Методиева традиция.

Въведение

Изследването на начините, по които се измерва времето в славянската традиция [1], потвърждава познатия факт, че всички съвременни славяноезични народи използват идентични названия на дните от седмицата с незначителни фонетико-ортографски различия. Еднородният начин, по който са наименувани дните в славянската традиция, сочи към единен източник на тяхното създаване, в основата на който повечето изследователи поставят християнизиращата мисия на братята Кирил и Методий във Велика Моравия през IX век. В названията на дните и разпределението на славянската седмица се отчита най-вече гръцко влияние (бройност на част от дните, включване на *Σάββατο* като *sobota*), но също и старовисоконемско – името „сряда“, за което се приема, че е калка от немското *Mittwoch* (среда на седмицата), от старовисоконемски *mittawehha* [1, 33]. Отбелязват се и вътрешните противоречия на модела и фактът, че дните в славянската седмица имат объркан ред: ако се следват названията, то началото трябва да е денят понеделник, но тогава сряда няма да отбелязва средата на седмицата, както сочи името ѝ [1, 33]. Интересно е и наблюдението, че следи от славянски названия на седмичните дни се намират у неславянски народи, които са имали

историческо взаимодействие със славянски народи, например унгарците (три от дните в унгарския език имат славянска етимология: *szerda*, *csütörök*, *péntek*), у славянски народи, които са териториално отделени и от поне хиляда години не са имали контакт със славянската общност (например полабския език), или у далечни родственици на славянските езици (като старопруски и самогитски) [1, 34]. Съществен етап в изследването на славянския седмичен модел внасят Л. Можински [2] и С. Темчин [3], които виждат неговия произход като част от създаването на славянския литургичен обряд и свещени книги (**ендогенен модел**). В този контекст разпределението на седмицата се асоциира с разпределението на евангелския апракос, а имената на дните следват поредността на неделните дни след Пасха. По този начин структурата на славянската седмица намира точно съответствие в структурата на пасхалния литургичен цикъл: неделя – неделя на Пасха, понеделник – неделя Антипасха, вторник – втора неделя след Пасха (на Мироносиците), сряда – Преполовение на Петдесетница (празник, характерен за Гръцката църква), четвъртък – четвърта неделя след Пасха (на Самарянката), петък – пета неделя след Пасха (на Слепия), събота – неделя на Светите Отци [2; 3]. Необичайното разпределение на дните след Пасха (в което денят неделя е неброен, а отброяването на дните започва от понеделник) се среща в много малко славянски извори и според авторите е характерно за латинската литургична традиция, в която Пасха е неброен ден, а Антипасха – първа неделя след Пасха (за разлика от византийската традиция, в която Пасха винаги е първа неделя, а Антипасха – втора). Следи от такова разпределение се откриват в някои от най-ранните славянски служебни евангелия, в които се отчита колебание в номерацията на неделите след Великден (Антипасха е посочена като първа и като втора неделя след Пасха) [3, 39]. Според авторите, защитаващи ендегенния модел, връзката на славянския седмичен модел с Пасха и Петдесетница се подчинява на раннохристиянската богословска концепция за пребиваване в Петдесетница и благодатта на Св. Дух в продължение на цялата година, в която водещо място заема „чувството за постоянна пасхалност“ [3, 42].

Методология

Изследването на въпроса за произхода и подредбата на славянския седмичен модел в тази статия се извършва на основата на морфо-семантичен анализ на лексемата *неделя*, според който семантичният формант на лексемата се интерпретира като съответен на две различни семи: 1) неработен; 2) неделим.

Цел на изследването

В досегашни изследвания лексемата *неделя* традиционно се възприема като поморфемна калка на гръцкото α -*практо*с (ден без работа)¹. В речниковите статии фразата се определя като получена от глаголна основа със значение „не работя, не извършвам дейност“. Коренът дѣл- обаче има и втори семантичен корелат – глаголното действие „разделям“, от глагола дѣлити, който има идентична основа (дѣл-). Формата недѣль се явява производна и на двата глагола. Това позволява старобългарската лексема „нѣдѣла“ да се разтълкува като свързана с глаголното действие „не разделям“ или прилагателното *неразделим*.

Тезата, че лексемата „неделя“ като име на ден от седмицата чрез корена дѣл- се свързва със значението „неразделим“, се основава на определено семантично отношение между лексикалната единица и функцията ѝ в рамките на седмичния модел. В този аспект изследването си поставя за цел да извлече доказателствен материал и чрез прилагането на познатия от други разработки и добре описан терминотворчески механизъм от Кирило-Методиевата епоха, според който, наред с другите особености, се постигат: 1) точно изясняване на ключови за богопознавателната наука понятия; 2) придаване на специален терминологичен смисъл на единици от общоупотребима езикова лексика и 3) построяване на нови славянски термини по гръцки словообразователен модел (вж. по-долу).

Морфо-семантичен анализ на лексемата „неделя“

Лексемата нѣдѣла се състои в словообразователно отношение от отрицателния префикс *не-*, корена *дѣл-*, наставката за женски род *ѣ* (отдавана на влиянието на лат. *dominica*). Според разпространеното мнение тази структура повтаря модела на гръцката лексема α -*практо*с (ден без работа), но функцията ѝ в рамките на славянския седмичен модел предполага по-задълбочен анализ на нейните изходни семантични форманти. От гледна точка на седмичното разпределение денят *неделя* се явява, от една страна, начало на поредицата (поради това, че *понеделник* означава „ден, следващ неделята“), а от друга – край на седемдневие, тъй като е седми броен ден (след *петък*, който е пети, и *събота* – шести). Според теорията за ендегенния произход на славянската седмица този ден отговаря на деня на Христовото Възкресение (Великден), а дните след него следват поредността на неделите от Великден до Петдесетница (като се включва и празникът Преполовение, съответен на *сряда*), при което денят **Великден**

остава извън този брой. От друга страна, в старобългарския език лексемата *неделя* отбелязва както първия ден от седмицата, така и цялото седемдневие. Това насочва вниманието към втория семантичен формант, свързан с корена дѣл- със значение „неделим, неразделим“, съответно на гръцкото ἀμερίης (неразделен, неделим).

Според *Patristic Lexicon* [4, 86] производната ἀμερίστος има следните значения: A. undivided (неразделен); B. indivisible (неразделим); C. actual sense: not dividing (без да /се/ разделя), като второто значение (B. indivisible) се използва **основно и единствено като термин, свързан с Божеството** (1. Divine epithet; 2. Of Father and Son; 3. Of God in three Persons; 4. Of Father and incarnate Son; 5. Christol., of Christ as one Person). Като специфичен термин, означаващ „Божествена неделимост“ (ἀμερίεια), лексемата присъства и у редица раннохристиянски автори, сред които Климент Александрийски, Дионисий Ареопагит, Григорий Нисийски, Евсебий Кесарийски и др. Несъмнено в гръцкия език значението „неделим“ има добре очертан теологичен профил – съответната лексема се използва най-вече като термин, свързан с Божеството [4, 86].

Подобно на това славянските форми недѣлимъ, недѣленъ, нераздѣля отражават неразделимостта на Божеството и Божествената Троица: нераздѣлж тебе нераздѣленаго (Супр. 505, 17), недѣльно бо въ дѣльнѣхъ (Йо. Екз. Богосл., 84)², троицѣ единосоущнѣи и нераздѣлнѣи и др.

С понятието „неделимост“ се съотнася и теологичната представа за седмицата като образ на един и същ ден, повторен седемкратно, която Йоан Екзарх (според определението на Василий Велики) описва по следния начин: „*седмицата със своите седем дни е като един ден, който, като се връща седем пъти, образува кръг, който започва от себе си и свършва в себе си. Такова е прочее свойството на вечността – да се връща сама в себе си, да няма край, а да се върти в кръг. Затова [Мойсей] не е нарекол началото на времето „ден първи“, а [ден] един, та чрез това име да има той родство с вечността*“ [5, 69].

Това богословско разбиране е в основата на името „неделя“ което в старобългарския език обозначава както първия ден, така и седемдневие и е характерен белег на славянския седмичен модел. (В еврейската традиция името „събота“ (почивка) се отнася до последния, седми ден, седемте дни, както и месец, дори и година). В допълнение към това, в славянския седмичен модел този ден се отличава и с особения си извънброен характер, за който

също липсва аналог в друга седмична традиция. В досегашните изследвания няма задоволително обяснение на този факт.³

Гореизложеното позволява да се допусне наличието на **специфичен теологичен концепт**, свързан със славянския първи ден от седмицата, чиито характерни черти са отразени в името на деня и неговите особености.

Отрицателният префикс в името „неделя“, както и неговата служба в рамките на седмичния модел сочат за връзка с апофатичната теология. В това име можем да отбележим цял комплекс от семантични форманти, свързани с понятието за Бога в контекста на отрицателното богословие, които в друг контекст не биха били задоволително обяснени. Тук се причислява например **особената бройност**, която за апофатичното богословие е специфично качество на Бога, описван като Единотворяща Единица. Според Дионисий Ареопагит, *За Божествената йерархия*, гл. 13: „Причиняващият всичко не е единица сред многото единици: Той предшества всяка единица и множество и всяка единица и множество определя“. Според апофатичната традиция Бог, като свръхсъединена единица, по природа е различен от аритметичната единица, която се съчетава с останалите числа, а Едното предшества всяка единица, отрицава всяко множество, всяко умножение и деление. От друга страна, **качеството делимост – неделимост** в тази традиция се схваща като проява на творящата енергия на Бога, Неговата благодат, чрез която Той дарява битие на всичко живо. Според Дионисий Ареопагит Бог остава един и неделим сред разделението – умножавайки се, Той остава неразделено Един [6, 227]. Към това трябва да се добави и фактът, че **терминът ἀμέρεια („Божествена неделимост“)** е специфичен за апофатичната философия.

Именно чрез Божествената неразделимост се обяснява един от основните християнски догмати – антиномията Бог Един – Бог Троица, която според ареопагитиките е основно качество, присъщо на Бога като Първоначало и Причина [6, 219]. Според апофатичното богословие Бог като Монада, или Единица, свръхмерно обединява всичко в богоподобно единство, а като Троица, която е проява на свръхсъщностна (ὕπερουσίῳ) плодовитост, дарява отчеството (т.е. взаимосвързаността по родство) на небесните и земните чинове [6, 221].

Анализът на морфо-семантичните и функционалните особености на лексемата *неделя* като част от славянския седмичен модел води до убеждението, че името *неделя* има за цел да **обозначи Божествената неразделимост (ἀμέρεια)** – един термин

с ключово значение за разбиране на тънкостите на богопознавателната наука.

Значение на името „неделя“ според Йоан Екзарх

За средновековните книжовници от Симеоновата школа терминът „неделя“ има ясно определен и отчетливо изразен богословски характер. Йоан Екзарх възприема неделния ден като по-различен от останалите седмични дни и определя Света Неделя – Деня Господен, като начало на дните, връстник на светлината, образ на вечността и вечния живот, който чрез Господното възкресение става достоен за уважение [5, 69 – 70]. Според книжовника богословската традиция свързва този ден с първия ден от Сътворението на света, който „е по-различен от другите, които идват след него, защото „през първия ден Бог сътвори необходимото за цялото здание, а през останалите дни – формите и украсата на сградата“ [5, 49]. Това разбиране е отразено и в Климентовото „Пouchение за неделя“.

В гръцкия език негативните форми на двата глагола, изразяващи действие: ἐργάζομαι (работя) и πράσσω (intr. действам), и производните ἔργον (дело) и πράξις (работа) не се използват като изразители на теологично значение, за разлика от положителните им форми. Същото се отнася и до техните славянски еквиваленти дѣти и дѣлати, които споменахме по-горе – техните негативни форми не носят теологическа конотация. Напротив, още ранната християнска екзегеза изрично разяснява, че „Покоят на Бога, въпреки мнението на някои, не означава, че той си почива от работата. Защото, бидейки благ, той не може да прекрати да извършва добро“. Отношението на християнските апологети към първия ден от седмицата като свещено първоначало (Ден, сътворен от Бога – пс. 117: 24) се свързва и с представата за Логоса, който се нарича „Ден“, защото осветява всичко скрито и от него цялото творение оживява и вижда светлината, и за гносиса, който ни е даден чрез него.⁴ Безспорно наименуването на славянския първи седмичен ден с негативна форма на глагола дѣлати (със значение „не действам“, „не извършвам дейност“, „не работя“ – един термин с обичаен, ежедневен характер) не отразява адекватно богатия теологичен образ на Господния ден Един, чиято особена символика е ясно очертана в произведенията на старобългарските книжовници.

Механизми на терминотворчество в Кирило-Методиевата епоха

Създаването на славянската терминологична номенклатура, която да изразява развитите и изтънчени понятия на византийската ученост, според основния изследовател на този въпрос Е. М. Верещагин се състои в изработването на редица специфични механизми, сред които той обособява: 1) транспозиция (придаване на специален терминологичен смисъл на единици от общоупотребима езикова лексика, например мирь – космос); 2) заимстване на гръцки термин (чрез фонетико-морфологична адаптация); 3) калкиране (построяване на нови славянски термини по гръцки словообразователен модел); 4) ментализация (откъсване от гръцката основа и търсене на точен славянски еквивалент с цел по-точно изясняване на ключово понятие); 5) експликация (количествено увеличаване на номинативните единици в сравнение с изходния текст с цел неговото по-добро разбиране и по-голяма яснота) [7, 112]. Според Верещагин първите три приема може да бъдат разглеждани като „технически“ и рутинни, присъщи на обичайната преводаческа дейност, а останалите два (ментализация и експликация) показват високо познаване на езикотворческите механизми и с пълно право може да се нарекат езикотворческо изкуство (той дори ги възприема като датиращ признак, тъй като използването им в последващата епоха рязко намалява).

Т. Илиева (изследвайки езика на Йоан Екзарх) допълва тази схема с анализ на някои от аспектите, чрез които се постига създаването на специализирани богословски термини посредством механизма на ментализация. Сред тях тя отчита комбинираното въздействие на вътрешноезикови фактори (семантичен фон) и на екстралингвистични фактори (богословски концепт), които способстват за трансформиране на имплицитната семантика на термина/терминологичната единица в експлицитна. Според Илиева този вид мисловна операция изисква едновременно задълбочени филологически познания и солидна теологическа подготовка, необходими за правилно възприемане на богатия конотативен смисъл (на изходната терминологична лексема) и правилно интерпретиране на богословското понятие в цялата му дълбочина. Изследователката подчертава, че ментализацията може да се прояви както на синтактично и лексикално, така и на морфематично равнище, при което „средоточие на преводаческата интерпретация може да бъде дори отделен словообразователен формант“ [8, 587]. Като пример за такъв механизъм тя разглежда

префиксалния комплекс **недо-**, демонстриран в поредица от термини (недоразоумѣнѣнѣ, недовѣдомѣ, недовѣдѣнѣ), чрез който се превежда апофатическото понятие „непознаваем“ (αγνωστος) [8, 587]. Тя възприема комплекса като морфематичен маркер на определена сема, изразяваща „непълнота/незавършеност на действието/състоянието, назовано с мотивиращия глагол“. В мотивировката на този префиксален комплекс Илиева вижда нарочно въведен в славянския език механизъм, имащ за цел точното и прецизно предаване на (изследваните) апофатични термини, основан на задълбочено познаване на апофатичното богословие. В заключение авторката посочва: „Този тънък семантичен нюанс, който префиксалният комплекс недо- привнася в изследваните апофатически гносеологически термини, отлично предава концепцията за относителността на богопознанието, залегнала в православната теология, противопоставяща се на крайните възгледи както на агностицизма, така и на евномиянството“ [8, 588].

Така става ясно, че при етапа на първоначалното писмено фиксиране на славянския лексикален фонд са приложени редица лингвистични механизми, имащи за цел не само въвеждането на специфична лексика с теологично и философско съдържание, но и нейното съхранение в последващите фази на употреба. Един от тези механизми – *омонимия на морфологични форманти*, е използван при съставянето на името на първия седмичен ден от славянската седмица, в който коренната омонимия играе основна роля и създава здрава връзка между двете семантично различни нива – теологичния концепт „Божествена неделимост“ и битийния елемент от обичайната лексика „ден без работа, неработен“.

В рамките на седмичната номенклатура този механизъм се забелязва и при името на деня „петък“. В старобългарската лексема патъкъ старият и-е корен патъ/ъ с наставка -къ (субстантивираща) и значение „пети по ред (седмичен ден)“ е съчетан с глагола *пати* – *пѣнѣ, пѣнешѣ* (опъвам, натягам) посредством омонимия на корена пат-. По този начин числителното „пети“ (по ред) се съчетава с теологичния термин „разпятие“, което има за основа глагола *пати* с представка – пропати, распати, прѣпати (разпъвам, натягам, простирам, разпростирам), както и пропатиѣ (кръст, разпятие). Подобно взаимоотношение съществува в гръцкия език между лексемата *πάσχα* (със значение Passover, еврейска Пасха) – и глагола *πάσχω* – suffer/lat. patior [4, 1047]⁵.

Изводи

Всичко изложено дотук има за цел да покаже внимателния терминологичен подбор при съставянето на славянската седмична номенклатура и да отхвърли твърдението, че тя е съставена хаотично, от разнородни елементи без логическа връзка между тях. Напротив, според справедливото мнение на Можински и Темчин подредбата на славянската седмица съответства на подредбата на апракосното евангелие (от Пасха до Петдесетница). Като се има предвид, че краткото изборно евангелие, което е и първата книга на славянски език, започва от Велика Неделя (Пасха), можем да кажем, че това свидетелства за необичаен културен феномен – денят „неделя“ (Велика Неделя) се явява фактическо и символно начало както на славянската седмица, така и на цяла редица славянски културни елементи, като календарна и литургична година⁶, писменост и книжовен език, свещени книги и църковен ритуал, които засягат цялостната организация на материалния и духовния живот на обществото. Тези елементи са част от един завършен и хомогенен културен процес, който значително надхвърля рамката на определението „мисионерски“, на базата на който се изгражда културната общност *Slavia Christiana*. Названията на дните от седмицата, които са еднакви във всички славянски области независимо от историческото разделение на *Slavia Orthodoxa* и *Slavia Romana*, говорят, че за един определен и по всяка вероятност достатъчно продължителен период този културен процес, довел до оформянето на нейния облик като общност, е бил успешно проведен и осъществен по цялата славянска територия.

Бележки

1. За това вж. **Enrietti**, M. Considerazione sulla settimana Slava. – In: *Europa Orientalis*, 13, 1994, pp. 137 – 155, включително цитираната литература. Според привържениците на **екзогенния модел**, изложен подробно в статията, славянската седмица е съставена от разнородни елементи, някои от тях (неделя, сряда, бройните дни) придобити в по-ранна християнска среда (от покръстителни мисии от Залцбург или Аквилея), които заменят предходни езически названия; други (понеделник, събота) са резултат от последваща редакция при Кирило-Методиевата мисия в Моравия и Панония (когато се въвежда гръцко влияние върху стария панонско-моравски пласт), като връзката между тези пластове е слаба и липсва вътрешна организация на модела.
2. Вж. **Sreznjevski**, I. Materialy dlja slovarja drevne-russkagoazyka. – V: *SPb*, 1902, t. 2, s. 379 – 380.
3. Темчин и Можински го отдават на привнасяне на латинска практика за отброяване на неделите след Пасха (вж. посочената библиография).
4. **Kliment Aleksandrijskij**. *Stromaty*. – V: *SPb*, 2003, kn. 6, s. 141/7/ – 145/6/.

5. Горните седмични названия със специфично богословско значение – *неделя* и *петък*, получават и допълнителен агиографски облик в лицето на св. Неделя и св. Петка-Параскева – две православни светници, почитани най-вече в славянската традиция (особено през Второто Българско царство: мощите им са пренесени в Търново, Патриарх Евтимий пише „Житие на св. Петка-Параскева“ и „Похвално слово за св. Неделя“).
6. Църковният календар представлява съвкупност от хармонично вплетени два цикъла, въз основа на които в св. Църква са съставени Месецословът и пасхалният кръг. От Великден започва отброяването на подвижния пасхален календар, който е заимстван от древноеврейския лунен календар.

References/Литература

1. **Zaroff, R.** Measurement of time by the ancient Slavs. – In: *Studia Mythologica Slavica*, XIX, 2016, pp. 9 – 39.
2. **Moszyński, L.** Kto i kiedy ustalił słowiańskie nazywy dni tygodnia. – In: Johannes Reinhart. *Litterae Slavicae mediae aevi Francisco Venceslao Marex sexagenario oblatae*. München, 1985, pp. 223 – 230.
3. **Темчин, С.** К установлению кирилло-мефодиевской системы нумерации високосных дней пасхального цикла. – В: *Slavistica Vilnensis*, 1999, s. 35 – 50.
[Темчин, С. К установлению кирилло-мефодиевской системы нумерации воскресных дней пасхального цикла. – В: *Slavistica Vilnensis*, 1999, с. 35 – 50.]
4. **Lampe, D. (Ed.)**. A Patristic Greek Lexicon. Oxford: Clarendon press, 1961.
5. **Joan Ekzarh.** Shestodnef. Prevod ot starobulgarski, posleslov i komentar Nikolaj Tsv. Kochev. Sofia: Nauka i izkustvo, 1981.
[Йоан Екзарх. Шестоднев. Превод от старобългарски, послеслов и коментар Николай Цв. Кочев. София: Наука и изкуство, 1981.]
6. **Dionisij Areopagit.** Sochinenija. Tolkovanija Maksima Isповедnika. SPb. Aleteja, 2002.
[Дионисий Ареопагит. Сочинения. Толкования Максима Исповедника. СПб.: Алетейя, 2002.]
7. **Vereshchagin E. M.** U istokov slavjanskoj filosofskoj terminologii: mentalizacija kak priem terminotvorchestwa. – Vav: *Voprosy jazykoznanija*, 1982, 6, s. 105.
[Верещагин, Е. М. У истоков славянской философской терминологии: ментализация как прием терминотворчества. – Във: *Вопросы языкознания*, 1982, 6, с. 105.]
8. **Пиева, Т.** Mentalizacijata (osmisljaneto) pri terminoobrazuvaneto v Joan-Ekzarhovija prevod na Bogosloviето. – В: *Традиция, приемственост, новаторство*. Sofia: BAN, 2001, s. 578 – 588.
[Илиева, Т. Ментализацията (осмислянето) при терминообразуването в Йоан-Екзарховия превод на Богословието. – В: *Традиция, приемственост, новаторство*. София: БАН, 2001, с. 578 – 588.]

За автора

Инна Димитрова е преподавател в УниБИТ, доктор по филология. Интересите ѝ са в областта на приложното езикознание и старобългаристиката. Членува в Европейската асоциация по библеистика, Българската асоциация на преподавателите по английски език, основател е на Фондация „Глаголитика“.

За контакт с автора: i.dimitrova@unibit.bg

THE SLAVIC WEEKLY MODEL AND THE NAME OF THE DAY SUNDAY

Inna Dimitrova

University of Library Studies and Information Technologies

Abstract: The paper examines the emergence of the Slavic weekly model in the context of the processes related to the creation of the Slavic terminological nomenclature and the enrichment of the literary language with vocabulary necessary for the purposes of Slavic Christianization. A key role in this model is the name of the day Sunday, which is its semantic center and creates a prerequisite for the model to be interpreted within the framework of Christian theology and as part of a homogeneous cultural process, on the basis of which the cultural community of Slavia Christiana is built.

Keywords: Slavic week, Sunday, apophatic, Cyril and Methodius tradition.

About the Author

Inna Dimitrova is a lecturer at ULSIT, Doctor of Philology. Her interests are in the field of applied linguistics and Palaeobulgarian studies. She is a member of the European Association of Biblical Studies, the Bulgarian Association of English Language Teachers, founder of Foundation “Glagolitica”.

To contact the Author: i.dimitrova@unibit.bg